

**KULTURA
IDENTITET
DRUŠTVO**

europski realiteti

Sunakladnici

Odjel za kulturologiju

Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar u Zagrebu

Za nakladnike

izv. prof. dr. sc. Jasmina Lovrinčević

Odjel za kulturologiju Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku

prof. dr. sc. Vlado Šakić

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar u Zagrebu

Uredništvo

Miljenko Brekalo, Angelina Banović-Markovska, Mate Buntić,
Snježana Čolić, Maja Jakimovska-Tošić, Zlatko Kramarić, Ivica Musić,
Krystyna Pieniżek-Marković, Sanja Špoljar Vržina, Ivana Žužul

Recenzenti

Jadranka Grbić, Marina Protrka Štimec, Vesna Mojsova Čepiševska

ISBN 978-953-6931-69-9 (Odjel za kulturologiju)

978-953-7964-18-4 (Institut društvenih znanosti Ivo Pilar)

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Gradske i sveučilišne Knjižnice Osijek pod brojem 131225051

Zbornik je tiskan uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske.

doc. dr. sc. Ivana Žužul,
 Odjel za kulturologiju
 Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku

“RAĐANJE” OČEVA NACIJE SAMOPREPOZNAVANJE KAO PRAKSA OBLIKOVANJA NACIONALNOG IDENTITETA

Izvorni znanstveni rad

UDK: 821.163.42.09:323.1(497.5)
 94(497.5)“18”(063)

Korištenje tradicije i drugih kulturnih sadržaja u svrhu postizanja nacionalnih ciljeva u prvoj polovini 19. stoljeća raširena je europska pojava. Književnost i kultura hrvatskoga narodnog preporoda u tom smislu nisu izuzetak. Oni se ovdje shvaćaju kao diskursi koji kod širokih slojeva stanovništva potiču stjecanje društveno važnih vrijednosti i normi te proizvode kontekst u kojem nastaju i djelatno uspostavljaju nacionalizam kao najsnažniju homogenizirajuću silu. U radu se polazi od činjenice da je kulturno i političko djelovanje prvaka hrvatskog narodnog preporoda izgrađeno tehnikom autoreprezentacije: predočavanjem sebe kao nositelja izvorne nacionalne ideje. Time su hrvatski preporoditelji priskrbli legitimitet potreban za konstituciju nove nacionalne zajednice. Ne bi li se domogli statusa vjerodostojnih zastupnika naroda, oni su morali stvoriti sliku o sebi kao homogenoj i organiziranoj skupini objedinjenoj zajedničkim stavovima, vrijednostima i normama. Teza je rada da se preporoditeljska skrb o vlastitoj slici i ulozi u “ilirskom pokretu” u svojim i u tuđim očima čita kao oblikovna za konture koje će poslije nacija dobiti. Iako se na tragu antiesencijalističkih teorija nacije nacionalni identitet shvaća kao “zamagljena” i nestalna kategorija podložna preoblikama, u radu se uzima u obzir da je također iznjedren materijalnim strategijama samoblikovanja preporoditeljskog subjekta. Drugim riječima djelatnim praksama čije su posljedice etičke i političke prirode.

Ključne riječi: hrvatski narodni preporod, samooblikovanje, nacija, identitet, konstruktivizam, reprezentacija

Rad polazi od pretpostavke da su se prvaci hrvatskog narodnog preporoda poslužili književnim, publicističkim i programatskim tekstovima u reprezentativnom književnom časopisu svoga vremena, *Danici*, da bi se legitimirali kao nositelji izvorne nacionalne ideje.¹ U tom smislu za rad su važni simbolički oblici samoidentifikacije preporoditelja kao onodobne intelektualne elite u tranziciji prema građanskom sloju. Međutim taj uspon prema građanskom sloju ne može se jednostavno poistovjetiti s razvojem modela nacio-

¹ O prisvajanju pravogovora u ime hrvatskog naroda/nacije Protrka je u *Stvaranju književne nacije* ustvrdila: “Njihovo ‘mi’ koje upotrebljavaju govoreći o narodu/naciji u tom je smislu samouspostavljajuće i, istodobno, samopotvrđujuće na razini skupine. Oni, budni, govoreći u ime svih dijelova uspavane majke domovine, zapravo, iz tog dugotrajnog drijemeža žele ‘probuditi’ ponajprije njezine najbrojnije članove: puk i, od samih početaka, sve brojnije žene-čitateljice.” (Marina Protrka, *Stvaranje književne nacije, Oblikovanje kanona u hrvatskoj književnoj periodici 19. stoljeća*, Zagreb: Biblioteka Periodica Croatica - Filozofski fakultet u Zagrebu, 2008, str. 80).

nalizma hrvatskih preporoditelja.² U očima Monarhije kao društvena skupina preporoditelji su praktički nevidljivi. Međutim i kao takva skupina bez društvene ili ekonomske moći u Monarhiji pobudili su zanimanje. Budnim okom nadzire se njihova djelatnost pa je i samo pokretanje časopisa nailazilo na otpor.³ Iz mađarskog nijekanja društvene relevantnosti preporoditelja u Monarhiji, iz tog svojevrsnog "omalovažavanja", oni su paradoksalno crpili širu društvenu legitimaciju. Kao što Wehler naglašava, "ne postoji nijedan društveni sloj, klasa ni elita koji su *prima facie* predestinirani za nacionalizam ili su zaštićeni od njega".⁴ Privlačnost nacionalizma on stoga vidi u njegovim mogućnostima zaobilaženja društvenih, konfesionalnih i regionalnih granica. Sve te granice nisu bile prepreka preporoditeljima kao manjinskoj zajednici koja treba što većem broju pripadnika hrvatskog naroda posredovati svoj zamišljeni poredak zasnovan na mobilizacijskoj i integracijskoj doktrini. Za takvu doktrinu presudnu važnost za preporoditelje imalo je komunikacijsko zgušnjavanje putem *Danice*, njihova časopisa koji će osigurati kolektivnu identifikaciju i ujedno proces modernizacije "nacije". Naravno za posredovanje vlastite predodžbe nacionalizma uz časopis potreban im je još jedan medij, a taj je "narodni jezik".⁵ Preporoditeljski svakako nevećinski diskurs u Monarhiji bio je u tu svrhu osuđen

² Prema Gellneru taj model nacionalizma bio bi "klasični habsburški oblik u kojem vlastodršci (...) imaju povlašteni pristup središnjoj visokoj kulturi, koja uistinu jest njihova vlastita kultura, kao i gomili smicalica koje im omogućuju da se dobro snalaze u modernim okolnostima. Onima bez moći ujedno je uskraćeno i obrazovanje. Oni, ili neke skupine unutar njih, dijele pučke kulture koje se, uz mnogo napora te standardizirane i uporne propagande, mogu pretvoriti u suparničku novu visoku kulturu, bez obzira na to bila ona održavana u sjećanju, stvarnom ili izmišljenom, na povijesnu političku jedinicu koja je navodno jednom bila izgrađena oko iste te kulture ili neke od njezinih inačica, ili ne. Potrebni napor, međutim, u tu zadaću vrlo energično ulažu intelektualci budničari te etničke skupine, i konačno, ako i kada okolnosti postanu povoljne, ta skupina uspostavlja svoju vlastitu državu koja održava i štiti novorođenu ili ponovno rođenu kulturu, već prema tome. (...) Nastalo stanje neposredno i neizmerno ide u korist spomenutim budničarima, a s vremenom može biti od neke koristi i drugim pripadnicima te kulture, iako je teško reći nisu li oni mogli jednako dobro proći asimilirajući se u kulturu izvornih vlastodržaca". (Ernest Gellner, *Nacije i nacionalizam*, Zagreb: Minerva - Politička kultura nakladno-istraživački zavod, 1998, str. 117-118).

³ Poznato je da se Gaj okrenuo Beču, odnosno, da ga je car Franjo primio u audijenciju kad mu se došao požaliti na ugarske vlasti koje mu nisu dopustile izdavanje novina. (Usp. Nikša Stančić, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, Zagreb: Homines, tempora, loci - Barbat, 2002, str. 169).

⁴ Usp. Hans-Ulrich Wehler, *Nacionalizam, Povijest, oblici, posljedice*, Zagreb: Biblioteka Znanost u džepu - Naklada Jesenski i Turk, 2005, str. 53.

⁵ Kad je riječ o jeziku, Kollárov etnofilološki pristup Gaju bio je prikladniji od Kopitarova, Šafařikova i Dobrovškoga jer u jezičnome smislu nije razdjeljivao prostore hrvatskih zemalja, nego je dodatno poticao u njima već započete integracijske procese. Prema Stančiću Gaj se u Grazu "(...) u sredini slovenskih studenata, preko djelatnosti slavistike upoznao s novim modelom nacionalne ideologije. Uočio je ulogu jezika kao elementa slavenskih nacionalnih integracijskih ideologija, njegovu snagu kao motivacijskog elementa i kao sredstva nacionalne identifikacije. I on se, kao što je bilo s njegovim prethodnicima pretečama preporoda, našao u procjepu između nacionalnih integracijskih tokova na hrvatskom prostoru koje je osjećao, hrvatske tradicije i slavističkih klasifikacija. On se izričito suprotstavljao klasifikacijama Dobrovškog, Kopitara i Šafařika. Međutim, za razliku od svojih prethodnika on je uspio izgraditi konzistentan ideološki sustav koji je odgovarao potrebama hrvatske nacionalne integracije s njenim južnoslavenskim konotacijama, a svoj sustav je izgradio prema modelu koji je iznio slovački pjesnik i ideolog Jan Kollár. Gaj je Kollára upoznao u Pešti upravo u vrijeme dok je on stvarao prvu formulaciju svog učenja o slavenskoj uzajamnosti. Kollárova koncepcija predviđala je okupljanje Slavena u samo četiri književna jezika: ruski, češki, poljski i srpski. Gaju je bilo važno što ta klasifikacija s jedne strane nije prostor na kojem je tekao hrvatski nacionalni integracijski proces cijepala u dva književna jezika i što je s druge strane predviđala stvaranje jednog književnog jezika

u *Danici* “ponavljati” neke ranije uspješnice iz hrvatske srednjovjekovne povijesti, oživljavati pra-ime Ilir i reprezentirati zajednicu koja nije tek jedna od podaničkih u Monarhiji nego ravnopravna s drugim zajednicima te konstitutivna za onodobnu državu.

Preporoditeljska se briga o vlastitoj slici i ulozi u “ilirskom pokretu” u svojim i u tuđim očima čita kao oblikotvorna za konture koje će poslije nacija dobiti. Iako rad prije svega počiva na antiesencijalističkim teorijama nacije, ovdje se uzima u obzir da je identitet nacije jednim dijelom iznjedren materijalnim strategijama samoprepoznavanja preporoditeljskog subjekta. Samoprepoznavanje je pojam srodan Greenblattovu *samooblikovanju*. Riječ je o fukoovski intoniranoj novohistorističkoj pretpostavci da povijesni identiteti ne nastaju sami od sebe u nekom bešavnom kontinuitetu s tradicijom ili etosom zajednice, nego su rezultat složenih kulturnih praksi u kojima se konfliktna ideja sebstva oblikuje u međugri predodžbe o autentičnoj esenciji i društvenih performativnih alata kao što su samoizlaganje ili autoreprezentacija. Drugim riječima, ideja sebstva koja je ugrađena u identitet očeva nacije nastaje u diskurzivnoj međugri otpora i moći. Otuda dakle i termin samoprepoznavanje koji sam za ovu priliku gelnerovski izmislila: očevi nacije nisu očevi po svom rođenju, nego su takozvani performativno-samoaktualizirani očevi čija je kulturna uloga osigurana snažnim institucionalnim mehanizmima i složenim diskurzivnim strategijama.

Proces samooblikovanja identiteta preporoditelja kao pokretača nacionalnih identifikacijskih procesa, u neprenesenom je smislu poetičan ili literaran. To ne znači da je on nedjelatan ili u pejorativnom značenju termina fikcionalan.⁶ On je poput kakve pjesme proizveden, imaginiran i kao takav je pušten u optjecaj političkog, društvenog i kulturnog života hrvatske nacionalne zajednice u nastajanju.

Da bi određena društvena skupina sebe prepoznala kao ovlaštenu predstavnicu zajednice i da bi uzurpirala pravo govorenja u ime nje, nužno se mora u jeziku autoreprezentirati kao skupina koja ima određenu (socijalnu) moć.⁷ Stjecanje je moći preporoditeljima bilo otežano jer su, za razliku od drugih zapadnoeuropskih nacionalno-predvodničkih grupa, oni tek trebali “izmisliti” mjesto za njezino pojavljivanje u okviru Habsburške Monarhije. Ne treba posebno napominjati kako im društveno-političke okolnosti pritom baš i nisu išle u prilog: živjeli su u društvu ispresijecanom izrazitim kulturnim diferencijacijama, koje je tek bilo na putu prerastanja u industrijama oblikovani svijet. Sve je to usporavalo izdvajanje društvene skupine koja se prema Stančiću sastojala od tek

za čitav južnoslavenski prostor koji je Kollár nazvao srpskim kao što je čehoslovački prostor nazvao češkim. Gaj je tu klasifikaciju prilagodio vlastitim potrebama zamijenivši srpsko ime ilirskim (s vremenom je to učinio i Kollár). On je u toj ideologiji našao ‘znanstveno’ obrazloženje za stvaranje jednog, južnoslavenskog, ‘ilirskog’ književnog jezika za jednu, ‘ilirsku’ naciju. Ispunivši ilirski okvir jezičnim sadržajem, uskladio je svoju ideologiju sa zahtjevima jezičnog modela nacije.” (Nikša Stančić, *Hrvatski narodni preporod 1790-1848., Hrvatska u vrijeme ilirskog pokreta*, Zagreb: Muzej za umjetnost i obrt, 1985, str. 20).

⁶ Ovakva artikulacija ne naslanja se samo na modernističke ili postmodernističke teorije nacije nego i na mnogo raniju Nietzscheovu tvrdnju da subjekt nije ništa zadano, nego prije nešto što izmišljamo ili projiciramo. Nietzsche drži da subjekt ne može postojati kao nešto ujedinjena i čista duha jer je to proturječno njegovu diskurzivnu podrijetlu. (Usp. Friedrich Nietzsche, *The Will To Power*, New York: Vintage, 1968, str. 267).

⁷ Usp. Marina Protrka, *Stvaranje književne nacije, Oblikovanje kanona u hrvatskoj književnoj periodici 19. stoljeća*, Zagreb: Biblioteka Periodica Croatica – Filozofski fakultet u Zagrebu, 2008, str. 57.

završenih studenata iz Zagreba, Graza i Pešte različitog socijalnog porijekla te slušača bogoslovije ili mladih svećenika. Na čelu joj je bio Ljudevit Gaj, čijim povratkom sa studija u Grazu i Pešti i dolaskom u Zagreb, početkom 1832., ona počinje organizirano djelovati.⁸ Nameće se pitanje kako se preporoditeljska skupina⁹ uspjela predstaviti kao reprezentativna zastupnica interesa cijele zajednice i kasnije mogla konkurirati sličnim vodećim skupinama u drugim zemljama Austro-Ugarske Monarhije. Preporoditelji su, dakle, ponajprije trebali povjerovati u sebe kao sposobne "kirurge" i reanimatore kulture zbog čega su puno pažnje posvećivali oblikovanju vlastitog identiteta. Pritom su od presudne važnosti bili počesto neusustavljivi smjerovi privatnih komunikacija,¹⁰ obrazovanja (svi su uz završene studije govorili nekoliko jezika) i nesvjesnih žudnja pojedinaca.¹¹

Glavni je zadatak, dakle, bio zadobiti povjerenje ukupnog etniciteta. Gaj je u tu svrhu "izmislio" mjesto, *Danicu*, i vlastiti časopis učinio amblemom javnog dobra i obnavljanja baštine. Predočavanje vlastitog časopisa u svjetlu novog nacionalnog porođenja nije imalo za cilj samo usađivanje osjećaja vjernosti "svetoj zajednici" nego i razvijanje odanosti mediju, glasilu¹² i njegovim urednicima. Takvom se samoprikazivačkom stra-

⁸ Doduše, Josip Horvat ističe da se idejna grupa (Mojsije Baltić, Dimitrije Demeter i dr.) oblikuje još i ranije oko 1828. u Grazu. A potom se u Zagrebu "(...) Gaju prvi priklanja Rakovac a potom Vjekoslav Babukić, Nikola Maraković, Antun Vakanović, Fran Kurelac i Ljudevit Vukotinović. U Danici s radom prvo kreću Gaj, Rakovac i Antun Mažuranić te Babukić kao jezični savjetnik. Najmarljiviji suradnici su Pavao Štoos i Ivan Mažuranić." (Josip Horvat, *Ljudevit Gaj, Njegov život, njegovo doba*, Monografije – biografije 4, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1975, str. 53-54).

⁹ Socijalni sastav preporoditeljske skupine Stančić je prikazao na ovaj način: "Ta međusobno povezana skupina sastojala se od studenata različita socijalnog porijekla koji su studirali u Zagrebu, Grazu i Pešti, ili mladih ljudi sa tek stečenom diplomom zagrebačke Akademije, gradačkog i peštanskog sveučilišta, slušača bogoslovije ili mladih svećenika. Na čelu joj je bio mladi Ljudevit Gaj, čijim povratkom sa studija u Grazu i Pešti i dolaskom u Zagreb, početkom 1832. ona počinje organizirano djelovati." (Nikša Stančić, *Hrvatski narodni preporod 1790-1848., Hrvatska u vrijeme ilirskog pokreta*, Zagreb: Muzej za umjetnost i obrt, 1985, str. 20). Usporedi osobito poglavlje *Društvene karakteristike (sastav) nositelja nacionalne agitacije*, u: Miroslav Hroch, *Društveni preduvjeti nacionalnih preporoda u Europi, Komparativna analiza društvenog sastava patriotskih grupa malih europskih nacija*, Zagreb: Srednja Europa, 2006, str. 44-47.

¹⁰ Utemeljenje rečenih ustanova zasigurno je ubrzano upoznavanjem preporoditelja s radom nacionalnih institucija u Grazu i Pešti. O susretu i vezama s češkim (Josef Dobrovski), slovačkim (Pavel Josef Šafařík), slovenskim (Jernej Kopitar) i srpskim (Vuk Karadžić) predstavnicima nacionalnih ideologija svjedoči razgranata preporoditeljska korespondencija. Kukuljevićevo pismo Vrazu iz Beča objavljeno u *Danici* zorno ukazuje na živu komunikaciju s idejnim pokretačima susjednih nacionalnih pokreta. Ti su kontakti preporoditeljima, dakle, omogućili posuđivanje obrazaca imaginiranja "operativnog sustava" za oblikovanje nacionalne zajednice. Budući da su gotovo svi predvodnici srednjoeuropskih nacionalnih pokreta uvelike poodmakli u poslovima izgradnje temeljnih simbola nacija, "naši" prvaci, u određenom smislu, za njima kasne. Zahvaljujući tome, preporoditelji su sebe mogli predstaviti kao društvenu elitu koja ne samo da ima ekskluzivno pravo pristupa kulturnim sadržajima drugih slavenskih naroda nego i moć osmišljavanja identiteta vlastitog etniciteta.

¹¹ Primjerice "Gaj je od odlaska na studij u Graz 1826. asimilirao hrvatsku kulturnu tradiciju s njenom hrvatskom i južnoslavenskom, ilirskom komponentom. U Graz je krenuo s ciljem da istraživanjem hrvatske povijesti položi 'znanstvenu' osnovu za izgradnju predodžbe o povijesnom kontinuitetu i povijesnoj individualnosti hrvatskog naroda." (Nikša Stančić, *Hrvatski narodni preporod 1790-1848., Hrvatska u vrijeme ilirskog pokreta*, Zagreb: Muzej za umjetnost i obrt, 1985, str. 20).

¹² *Danica* se na vlastitim stranicama reprezentirala kao "braniteljica naroda", iako je bila zapravo glas elitne kulturne skupine. Da bi etnicitet povjerovao da je riječ o "glasu naroda", sadržaj *Danice* opet u *Danici* često su morali poduprijeti autoriteti poput Herdera, Goethea ili pak Grimma. Kredibilitet koji su preporoditelji

tegitom, ustrajno iz broja u broj, ponavljanjem svojevrsnog hvalospjeva svojemu “glasu” (ali i glasu naroda) osnaživala njegova simbolička, ali i tvorna moć.

Općenito govoreći, tautološkim gomilanjem uvijek istih pojmova u *Danici* – poput jezika, sloge, slavenske uzajamnosti, domorodne bitke na Grobniku, običaja, slavenskih bogova Davora i Svetovida, ilirskoga grba, surke, itd., koji svi do jednoga zapravo konotiraju naciju – gradi se odnos svakog subjekta prema domovini kao svojevrsnoj “svetačkoj relikviji”. Amajlije “nas” uvijek štite od mogućih nasrtljivaca ma tko oni bili te mi slijepo i bezrezervno vjerujemo tim sićušnim predmetima nikad ne dvojeći o njihovoj moći. Preporoditelji se stoga gorljivo poistovjećuju sa svetim predmetom: *Danicom*.

Takvo čitanje nacionalizma iz psihoanalitičke perspektive pokreće Žižek koji podupire odnos prema Naciji kao Stvari. Ta Nacija-Stvar prema njemu određena je nizom proturječnih svojstava. Ona nam se ukazuje kao “naša stvar”, kao nešto dostupno samo nama, kao nešto što “oni”, drugi, ne mogu da domaše; pa ipak, to je nešto što “oni” stalno ugrožavaju. Ona se ukazuje kao nešto što daje punoću i snagu našem životu, a ipak, jedini način na koji možemo da je odredimo pribjegavanje je različitim verzijama iste prazne tautologije – sve što o njoj možemo konačno reći jeste da je Stvar “ona sama”, “prava stvar”, “ono o čemu se zapravo radi”.

Tautološki karakter govora o naciji razvidan je i u preporoditeljskom prepoznavanju oživljene “nove vjekovne zajednice”. Svaki pokušaj njezina reprezentiranja ovisi o ponavljanjima i umnožavanjima različitih pojavnih očitovanja etniciteta, o jeziku, dakle, koji nikada ne stiže do nužno neuhvatljivog a sveobuhvatnog smisla nacije. Stoga preporoditeljima ne preostaje ništa doli prikupljati krhotine, bilo povijesti bilo mitologije, čime paradoksalno “dokazuju” da je nacionalni užitek istodobno i nemoguć i neporeciv. Preporoditelji doslovno “žude” tu nemoguću Stvar – predstavljaju se kao da su nositelji “najnovijeg književnog preporoda naše domovine”, kako ga je 1838. nazvao Janko Drašković, i tako preuzimaju ulogu koju je nemoguće “stvarno” igrati. Njihova je zajednica zapravo “nacija u malom”, organizirana po načelu *paradoksalne refleksivne strukture* ili *tautološkog karaktera*.¹³ Priliježući uz “našu Stvar”, preporoditelji toj čistoj nemogućnosti povratnim djelovanjem daju tijelo. Perpetuiranje istih tema, gomilanje različitih nacionalnih simbola, poput *Danice*, korištenje pleonastičkih slogana odraz su tautološkog karaktera jezika nacije, radikalno neprisutnog iskona koji se nastoji dosegnuti pozivanjem na “prave stvari”. Stalno fabriciranje tih sadržaja antagonističku jezgru preporoditeljske i nacionalne zajednice povratno prikazuje kao mjesto njihove homogenizacije. “Vjerovanje” preporoditelja u postojanje nacionalnog jedinstva djeluje kao uzrok i posljedica konstituiranja mikrozajednice iliraca i makrozajednice hrvatskoga naroda. *Zamišljanje* nacije prema Žižeku zatvoreno je u paradoksalnoj refleksivnoj strukturi: “Vjerujem u (nacionalnu) Stvar’ isto je što i ‘Vjerujem da drugi (članovi moje zajednice) vjeruju u

tako zadobivali imao je svrhu potvrde kako vlastitog tako i ukupnog etničkog identiteta. Škiljan je višekratno naglašavao činjenicu “(...) da se konstituiranje kolektivnih identiteta zasniva bar podjednako na uspostavljanju granica prema drugima koliko i na određivanju njegovih inherentnih sadržaja, te da se te granice zacrtavaju ne samo ‘iznutra’ u pregovorima s drugima: da bi one dobile svoj puni legitimitet, potrebno im je bar implicitno, a po mogućnosti i eksplicitno, priznanje drugih.” (Dubravko Škiljan, *Govor nacije, Jezik, nacija, Hrvati*, Zagreb: Biblioteka Obrisi moderne - Golden marketing, 2002, str. 276-277.)

¹³ Slavoj Žižek, *Metastaze uživanja*, Beograd: Biblioteka XX vek, 88, 1996, str. 12.

Stvar? Nacionalna Stvar postoji dotle dok članovi zajednice veruju u nju, ona je doslovno posljedica verovanja u samu sebe."¹⁴ Vjerovanje preporoditelja u *nacionalnu Stvar* doводи do toga da se uzrok i posljedica preklapaju i uvrću – oni koji zajednicu izmišljaju, njoj istodobno daju oblik, svoje djelovanje postavljaju retroaktivno kao već dođođeno.

Strategije autoreprezentacije moraju prikriti te proturječnosti zamišljanja nacije koje nikada nije savršeno, ali da bi njegova ideologija djelovala, ono se mora takvim doimati. Upravo iz tog razloga niz proturječja na kojima se temelji nacionalna preporoditeljska strategija počinje djelovati kao logična naracija čija je neupitnost neupitna. Utvara *nacionalne stvari*, dakle, onaj je paradoksalni objedinjavajući faktor koji uspjeva pokrpati sve materijalne nedosljednosti ma koliko one bile očite.

Povjerenje su etniciteta ilirci, između ostaloga, "kupovali" tako što su sami sebe nazivali izravnim nastavljačima narodne tradicije,¹⁵ njezinim gorljivim braniteljima i promicateljima. Iako su stalno isticali kako su im ciljevi izraz volje i htijenja sveukupnog naroda, rascjep između njih i preostale populacije bio je evidentan. Budući da im je za polaganje temelja nacionalne zajednice bilo prijeko potrebno proizvesti pričin kako rečenoga jaza nema, oni su ga morali zakamufilirati. Osim toga, i unutar relativno male skupine preporoditelja opstojale su (velike) razlike koje također nisu smjele biti vidljive; jedinstvo književnih i političkih koncepcija prototip-zajednice puka je tlapnja.¹⁶ No, slika koja se u javnost propuštala, primjerice u *Danici*, varavo je odražavala opću preporoditeljsku slogu. Ilirci pritom nisu "zatravljivali" isključivo narod, proglašavajući se njegovim "trbuhozborcima", nego i sebe same, doslovno se poistovjećujući s ulogom (pre)nositelja nacionalnog iskona. Kako bi ostvarili svoje političke ciljeve, preporoditelji nipošto nisu smjeli razotkriti (ni sebi ni drugima) da ono što se inače drži prirodnim nužno treba rad izumljavanja, proizvođenje *visoke kulture* kao servisa nacionalne vječnosti. Narod je, u tom smislu, lakše mogao prihvatiti/zamisliti nešto poznato, što je imao oduvijek, i za što treba tek kratko "prisjećanje", nego gradnju nečeg radikalno novog i nepoznatog. Modificirana, ta je kultura podmetana kao tradicionalna, rođena u narodu, jer se na taj način jednostavnije stapala s etnicitetom. Kako bi proizveli učinke buđenja

¹⁴ Slavoj Žižek, *Metastaze uživanja*, Beograd: Biblioteka XX vek, 88, 1996, str. 12.

¹⁵ U tu su se svrhu u *Danici* poistovjećivali s izravnim nasljednicima kulturne baštine od Orbinija, Gundulića i Vitezovića do Vrhovca, od kojih su, između ostaloga, "zadužili" potrebu osnivanja institucija od nacionalne važnosti: sveučilišta, akademije, nacionalne knjižnice, narodnog muzeja, standardnog jezika, jedinstvenog pravopisa i sl.

¹⁶ Poznato je da je Vukotinić uz Vraza i Rakovca proizvodio djela koja tematski odudaraju od zadanog ideološkog okvira. Tu su liričku, novelističku, feljtonističku i esejističku produkciju Vukotinića, međutim, njegovi suvremenici bili spremni u manjoj mjeri popularizirati u *Danici*. Stoga, prema europskim mjerilima, jedan osobito važan esej, *Tri stvari knjiženstva*, objavljen u *Kolu* 1843., u kojemu se ideološkoj estetici suprotstavlja imanentno književna, neće dobiti adekvatan prostor u *Danici*. Osim toga u *Danici* se mogu naći i ljubavne pjesme, no one su obično smještene u svojevrsan zapečak na samom njezinu kraju u odnosu na "udarničke" davorije i budnice koje su uvijek bile na prvoj stranici. Želim podcrtati da su preporoditelji prilično raslojena i razjedinjena grupa (klasno, dobnog, etnički ili "estetički"); njihova je temeljna zadaća homogeniziranje naroda prema nacionalnom kriteriju. Zbog toga ilirci pokušavaju samooblikovati identitet vlastite grupe tako da iz njega isključe svaki vid drugosti. Međutim, ta im se neponištiva razlika neprestano vraća i opsjeda ih. Sama činjenica da su gotovo svi prvaci pokreta imali "tuđinsko" etničko podrijetlo: Gaj francusko-njemačko, Vraz slovensko, Demeter grčko, Šulek slovačko, na određeni način svjedoči kako se u tijelo nacionalnog bića nužno uvlači virus nadnacionalnog ili nenacionalnog.

nacionalne svijesti, preporoditelji pribjegavaju određenim oblicima samoiskrivljanja i samoobmanjivanja. Gellner to smatra neizbježnim komponentama nacionalizma koji postojeće kulture zamjenjuje *visokom*.¹⁷

Ovdje spomenuta Žižekova kritika (dekonstrukcionističkog) čitanja nacije kao čisto diskurzivne konstrukcije zasniva se na pretpostavci da nacija nije samo jezična tvorovina nego je nužno određena i neprikazivom, nejezičnom *jezgrom uživanja* (Žižek). Reprezentacijske prakse što ih hrvatski preporoditelji koriste kao mehanizme za oblikovanje nacionalnog bića, u tom pogledu, ne mogu funkcionirati ako nisu protkane nepredstavljivom dimenzijom *nacionalne Stvari*. Davorije, ratni poklič, ilirska surka, grb, uglazbljeni stihovi te drugi predstavljajući mediji izraz su nacionalne ideje koja, unatoč svim pokušajima njezine artikulacije, nužno ostaje u nevidljivoj zoni.

Iskonska samoniklost i prirodnost preporođene kulture bile su plod samozavaravanja koje ilirci pokreću u procesu konstrukcije nacionalnog identiteta, Gellnerovim riječima: “nacionalistička ideologija pati od prožimajuće pogrešne svijesti. Ona tvrdi da brani pučku kulturu, dok zapravo kuje visoku kulturu; slika nje same i njezina stvarna narav u obratnom su razmjeru.”¹⁸ Gellner nas ovdje upozorava da se nacionalizam koji prikazuju sami nacionalisti nikad ne uzima zdravo za gotovo. Tako ni unutarnja shvaćanja preporoditelja ne treba smatrati samorazumljivima, osobito uzmemo li u obzir njihovo poimanje funkcije umjetnosti kao tvoračkog, propedeutičkog diskursa.

Naposljetku i autolatrijske samoprikazivačke strategije idejnog vođe ilirskog pokreta, Gaja, bile su također učinkovita praksa stiliziranja preporoditeljske skupine kao očeva nacije. Poznato je da je Gaj još u vrijeme punog zamaha pokreta naručio svoj svima poznati portret (poprsje u poluprofilu, u kabanici s ovratnikom od krzna) u Beču i da ga je koncem 1838. donio u Zagreb da bi ga, prema Stančićevim riječima, prodavao i poklanjao u svrhu popularizacije svoje ličnosti i stjecanja pobornika. Znakovit je podatak da u *Danici* nije potpisivano uredništvo u kojemu su radili Vukotinović, Vraz, Rakovac, Antun Mažuranić, Vjekoslav Babukić i drugi, dok je Gaj proglasima za svako godišće bio uvijek istaknut kao glavni i odgovorni urednik i zato je u *Danici* mogao bez posljedica njegovati kult vlastite ličnosti. Ilustrativan je primjer obavljanje pisma čitatelja (pismo je osobno i potpisuje ga Izmail koji piše svojoj “posestrimi”) koje zapravo treba potvrditi Gajevu omiljenost u rodnom mjestu Krapini: “Po kazalištu bio je narodan bal; oko 5 urah u jutro otidje množina uglednih osobah s muzikom narodne napëve svirajućom do

¹⁷ “Osnovno zavaravanje i samozavaravanje koje prakticira nacionalizam jest sljedeće: nacionalizam je u biti općenito nametanje visoke kulture društvu u kojemu su prijašnje niske kulture obuzele živote većine, a ponekad i cjelokupnog stanovništva. (...) Nacionalizam obično osvaja u ime tobožnje pučke kulture. Njegova je simbolika izvedena iz zdravog, davnašnjeg, krepkog života seljaka, Volka, naroda. U nacionalističkom samopredstavljanju postoji određeni element istine kada narodom ili Volkom vladaju dužnosnici druge, strane visoke kulture čijem se tlačenju mora oprijeti najprije kulturnim preporodom i reafirmacijom, a kasnije eventualno i radom za nacionalno oslobođenje. Ako nacionalizam uspije, on eliminira stranu visoku kulturu, ali ju potom ne zamjenjuje starom lokalnom niskom kulturom; on ponovno oživljuje ili izmišlja vlastitu lokalnu visoku (pisanu, koju šire stručnjaci) kulturu, iako, mora se priznati, donekle povezanu s prijašnjim pučkim stilovima i narječjima.” (Ernest Gellner, *Nacije i nacionalizam*, Zagreb: Minerva - Politička kultura nakladno-istraživački zavod, 1998, str. 77).

¹⁸ Ernest Gellner, *Nacije i nacionalizam*, Zagreb: Minerva - Politička kultura nakladno-istraživački zavod, 1998, str. 144-145.

stana gospodina Ljudevita Gaja, gdje su mu dvě pësme izpëvali i gromovitim 'živio' opet pokazali, na koliko nam je mio i drag, i kako nam je u svom zavičaju 'dobro došo!'"¹⁹ Slični primjeri mogu se pronaći i drugdje u *Danici*, kao npr. u Topalovićevoj pjesmi *Društvo ilirsko*, u kojoj osnivanje društva kojem je i sam u širem smislu pripadao autor prikazuje kao sudbinsko za cijeli narod; godina 1836., kad je osnovano, kao i imena pristupnika, zavijeke će biti istaknuti u nacionalnoj pri-povijesti: *Vi njegovi učastnici! / Vi, o vi pokrovitelji! / Vi njegovi stvoritelji! - / Slav-ilirskoj predmet žici! - / / Vaša nikda neće imena / Nikda bit zaboravjena!*

Pritom je osobito zanimljiv položaj iz kojega Topalović odašilje svoj iskaz: o preporoditeljima govori kao o osobama u trećem licu ili kao osobama kojima se obraća u drugom licu množine, ne tematizirajući ni u jednom trenutku činjenicu da se zapravo na određeni način obraća samome sebi. Na taj način on formira jedan "neutralan" govor koji objektivno svjedoči o onome što mora ostati nezaboravljeno, vječno i sačuvano u *nacionalnom pamćenju* (Assmann). Navedeni primjeri svjedoče o formiranju elitističkog, pa i narcističkog preporoditeljskog "ja". Domoljubni se altruizam tu pretače s egoizmom, a rodoljublje sa sebeljubljem. Pritom zamišljeni žuđeni identitet kao da nužno mora otkriti ono što stalno potiskuje.

Preporoditelji su pomno ucjepljivali svoj odraz što široj populaciji kako bi istu povratno mogli uvjeriti da su je dostojni suvereno zastupati. Na tom se tragu preporoditeljska skrb za *ethnos* čita kao vid brige o sebi, o vlastitoj slici kako u svojim tako i u tuđim očima. Isto tako, kako ne bi izgubili povjerenje naroda, preporoditelji su se, 1844. kad je *Danica* nepovratno izgubila pridjevak *ilirska*, u toj fazi, morali još jednom preoblikovati u ruho "nepromjenjivosti" i "jedinstvenosti". Slika koju su iskonstruirali tada također je bila plod svojevrsnoga narcističkog uživanja bez kojega, treba to priznati, ideja o naciji ne bi uspjela zaživjeti. U tom su smislu tehnike egolatrije i egokracije presudne za preporoditelje. Pomoću njih oni su, ali i drugi, mogli snatriti o sebi kao o subjektima nositeljima valjanih etičkih i političkih vrijednosti. One su im omogućile da zauzmu poziciju znanja iz koje su definirali objekt domovinu i svoj odnos prema njoj. Stvaranje kulta vlastite skupine imalo je funkciju usađivanja sadržaja koji će pripadnike etniciteta poučiti što je domovina, kako čitati prošlost ili tradiciju, i to na "jedini ispravan" način. Prisivajući pravogovor o naciji, preporoditelji su lakše ostvarivali ciljeve vlastite ideologije.

LITERATURA

- Gellner, Ernest, *Nacije i nacionalizam*, Zagreb: Minerva - Politička kultura nakladno-istraživački zavod, 1998.
- Horvat, Josip, *Ljudevit Gaj, Njegov život, njegovo doba*, Monografije - biografije 4, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1975.
- Hroch, Miroslav, *Društveni preduvjeti nacionalnih preporoda u Europi, Komparativna analiza društvenog sastava patriotskih grupa malih europskih nacija*, Zagreb: Srednja Europa, 2006.

¹⁹ *Danica ilirska*, VII., br. 40, 2. listopada 1841., str. 162. *Danica ilirska* 1841-1842-1843, VII-VIII-IX, Serija reprint izdanja Liber Croaticus, III. Knjiga pretiska, Zagreb: Liber - Izdanja Instituta za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1971.

- Nietzsche, Friedrich, *The Will To Power*, New York: Vintage, 1968.
- Protrka, Marina, *Stvaranje književne nacije: oblikovanje kanona u hrvatskoj književnoj periodici 19. stoljeća*, Zagreb: Biblioteka Periodica Croatica - Filozofski fakultet u Zagrebu, 2008.
- Stančić, Nikša, *Hrvatski narodni preporod (1790-1848), Hrvatska u vrijeme ilirskog pokreta*, Zagreb: Muzej za umjetnost i obrt, 1985.
- Stančić, Nikša, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, Zagreb: Homines, tempora, loci - Barbat, 2002.
- Škiljan, Dubravko, *Govor nacije, Jezik, nacija, Hrvati*, Zagreb: Biblioteka Obris moderne - Golden marketing, 2002.
- Wehler, Hans-Ulrich, *Nacionalizam, Povijest, oblici, posljedice*, Zagreb: Biblioteka Znanost u džepu - Naklada Jesenski i Turk, 2005.
- Žižek, Slavoj, *Metastaze uživanja*, Beograd: Biblioteka XX vek, 88, 1996.

THE "BIRTH" OF THE FATHERS OF NATION SELF-RECOGNITION AS PRACTICE OF MOULDING NATIONAL IDENTITY

Abstract

The utilization of tradition and other cultural contents in order to achieve nationalistic goals was a widely spread European phenomenon in the first half of the 19th century. Thus the literature and culture of Croatian national revival is no exception. They are understood as discourses that encourage the acquisition of socially important values and norms among broad layers of general public and they develop the context that views nationalism as the most powerful homogenizing force. The starting point of this paper is the fact that cultural and political acts of Croatian national revival leaders are based upon self – representation, e.g., introducing themselves as bearers of original national idea. In that way the Croatian national revivers were obtaining legitimation needed for the constitution of new national community. In order to achieve the status of trustworthy representatives of the people, they had to create an image of themselves being a homogeneous and organized group that is brought together by common attitudes, values and norms. The thesis of this paper is that the revivers' concern about their own image and the role in "Illyrian movement" and how they perceive themselves and others perceived them, defines the contours that nation is about to assume. Although, according to antiessentialistic theories of nation, national identity is considered to be "obscuring" and unstable category that is susceptible to changes, the paper also takes into account that national identity is created by material strategies of self-moulding used by Croatian revival subjects. In other words, through active practice that had ethical and political consequences.

Keywords: Croatian national revival, self-moulding, nation, identity, constructivism, representation